

INDUSTRIALITZACIÓ I CANVI DE CONJUNTURA EN LA CATALUNYA DE LA POSTGUERRA

per JOAN CLAVERA

La guerra civil de 1936-1939 suposa una solució de continuïtat per a la vida col·lectiva de Catalunya i de tot l'Estat espanyol. L'anàlisi de les conseqüències profundes de l'aparició del «nuevo Estado» és una tasca necessària i urgent, i que obliga a reflexionar sobre fenòmens d'extraordinària importància com són el pas vers una societat altament industrialitzada o la consolidació d'una sola oligarquia a nivell d'Estat.

Ara bé, aquests fenòmens cal comprovar-los i explicar-los seguint pas a pas l'evolució de les diverses forces econòmiques i socials al llarg dels darrers quaranta anys. En aquest treball ens concretarem a examinar alguns problemes de la indústria catalana en acabar la guerra civil. La importància de les destruccions, la manca de primeres matèries i la influència de la guerra mundial en les expectatives dels industrials seran els temes que centren les ratlles que segueixen.

En definitiva es tracta d'aclarir quina va ser la posició de la burgesia industrial catalana en els primers anys del franquisme analitzant, d'una banda, algunes de les condicions objectives del seu desenvolupament, i, per una altra, aproximant-nos a la seva actitud com a classe en determinats moments.

Cal advertir l'existència d'una sèrie de punts poc estudiats i que una millor informació podria aclarir. Un d'ells seria el de les conseqüències en els actius de les empreses del desmuntatge de les collectivitzacions. Solament la possibilitat d'accedir a la documentació de la Comisión de Incorporación Mercantil e Industrial n.º 2 —a la qual ens referirem més endavant— permetria una visió de conjunt; sabem, per testimonis orals, que es donaren apropiacions injustificades d'equips i de primeres matèries —traslladades amb motiu de les collectivitzacions— que varen enriquir certs industrials, aprofitant-se dels moments de confusió immediats a la caiguda de Barcelona, i també, és clar, de les deficiències de l'esmentada Comisión de Incorporación.

Un altre punt seria el dels obstacles per a la instal·lació de noves indústries. Aquest fenomen cal estudiar-lo en un doble nivell. Per una banda, comprovant fins a quin punt arribà l'explícita voluntat del Govern de Madrid quant a aturar l'expansió industrial a Catalunya;¹ l'anàlisi quantitativa de les sol·licituds refusades caldria ponderar-la —i aquí es troba l'inconvenient— tenint en compte les dificultats respecte a l'energia o les primeres matèries i també a les sol·licituds de negocis especulatiu, molt nombrosos en aquells anys. D'altra banda, caldria estudiar les discriminacions en la distribució de «cupos», llicències i permisos en base a la corrupció o a les influències polítiques directes, fenomen ben conegut però difícil de documentar.

Citarem un darrer punt: el de la manca d'energia. És força incompreensible que, en uns moments en què la guerra mundial feia estratègics els productes derivats del petroli, en què, per idèntiques raons, les importacions de carbó minvaven contínuament,² i, què, en conseqüència, el consum d'energia elèctrica augmentava espectacularment, els qui dictaven la política econòmica fossin tan passius davant d'unes anunciades i previstes «restriccions» elèctriques. El respecte als interessos de les companyies privades no acaba d'explicar l'actitud del Govern que s'hagué d'enfrontar a les queixes repetides dels industrials i a un atur molt elevat.³

Malgrat aquestes dificultats en la investigació, creiem que és possible aproximar-nos als primers passos —després de la guerra— d'una burgesia objectivament afavorida, encara que no de manera uniforme, per l'Estat feixista i extraordinàriament preocupada per l'obtenció de guanys a molt curt terme, fenomen no exclusiu d'aleshores, d'una incalculable gravetat, però, en uns anys en què la fam, l'exili o la repressió assolien cotes que la memòria col·lectiva del poble no ha pogut oblidar.

1. L'any 1945 la Subponència de Industrias Textiles opinava: «Hoy toda industria nueva está prohibida sin previa autorización, que sólo se concede si esta industria se considera de interés para la economía, y de iniciar su funcionamiento, ha de someterse a un largo trámite burocrático. Proponemos que el sistema más eficiente sería el que toda la industria debe ser libre en cuanto su implantación, mientras no se halle comprendida en la lista de restricciones que, como norma, se fijará por los estamentos del Gobierno a propuesta de las Organizaciones Sindicales», a *III Consejo Sindical Industrial*, Madrid, 1945.

2. Per contra, les explotacions de lignits catalans, malgrat les seves característiques, experimentaren un increment notable de producció. Segons «El Economista» (28 de març de 1942) el total de lignits catalans passà de 124.000 tones el 1935 a 65.100 el 1939, 250.700 el 1940, i 336.200 el 1941. Les explotacions gaudiren dels treballs de recuperació de certes mines abandonades que el Govern de la Generalitat havia fet produir novament. Vegeu per a aquest punt: S. COSTA, *Carbó*, a «Economía. Butlletí Mensual del Departament d'Economía de la Generalitat de Catalunya», any I, núm. 1 (setembre de 1937).

3. Segons la Junta de Ordenación Económico-Social de la Província de Barcelona les restriccions, en percentatge segons utilització, varen ser les següents a la dita província: Període de l'1 de setembre al 31 de desembre de 1944: enllumenat 37,0 %; ús domèstic 31,2 %; tracció 19,4 %; indústries 20,5 %. Per al període comprès entre l'1 de gener i 8 d'abril de 1945 i entre el 3 de juny i el 31 de desembre del mateix any, les xifres són les següents: enllumenat, 53,4 %; ús domèstic, 41,8 %; tracció, 27,2 %; indústries, 47,0 %.

LA DESTRUCCIÓ DE L'EQUIP PRODUCTIU I LA MANCA DE PRIMERES MATÈRIES

Els estralls de la guerra civil han estat utilitzats durant molts anys per explicar el retard en la recuperació econòmica. Fins i tot el I Plan de Desarrollo en les «Consideraciones generales» responsabilitza a les destruccions del grau d'endarreriment econòmic de l'Estat. No tractem, però, de polaritzar les posicions: seria absurd assimilar l'actitud de prudència i reserva pel que fa als estralls de la guerra amb una altra que en negués l'existència i la importància. Es tracta —i només pel que fa a les instal·lacions industrials— de ponderar els efectes dels bombardeigs en els ritmes de recuperació econòmica.

Recordem dos fets decisius: primer, la prohibició de desmuntar equips industrials decretada pel Govern de la Generalitat el novembre de 1937;⁴ segon, l'evolució dels fronts de la guerra i la resistència quasi nul·la de Catalunya davant l'ofensiva iniciada el 26 de desembre de 1938.⁵

Així, doncs, els bombardeigs d'instal·lacions industrials s'efectuaren per mar i, majoritàriament, per aire. Ara bé: recordem que, aleshores, els estralls més importants s'aconseguien mitjançant la utilització de l'artilleria, d'efectes molt superiors als aconseguits pels avions o creuers de l'època. La guerra civil no es pot comparar —tecnològicament parlant— amb la guerra mundial, malgrat que la primera pogués ser un banc de proves. Cal tenir en compte el material i les tàctiques emprades.⁶

4. Sobre aquests aspectes vegi's J. M. BRICALL, *Política econòmica de la Generalitat (1936-1939)*, Barcelona, Eds. 62, 1970, pp. 238 ss.

5. A més de la bibliografia habitual (H. Thomas, G. Jackson, etc.) es pot consultar: VICENTE GUARNER, *Cataluña en la guerra de España*, Madrid, Ed. G. del Toro, 1975, pp. 355 ss.

6. Sobre el tipus d'armament naval vegi's: ALCOFAR NASSAES, *La marina italiana en la guerra de España*, Barcelona, Ed. Euros, 1975. Els efectius i el grau d'eficàcia de l'aviació poden ser detalladament estudiats a RAMON GARRIGA, *La Legión Cóndor*, Madrid, Ed. G. del Toro, 1975, i a JESÚS SALAS LARRAZÁBAL, *La guerra de España desde el aire*, Barcelona, Ed. Ariel, 1970. Precisament en aquest darrer llibre s'ofereix un informe significatiu: «En el informe del teniente coronel habilitado Palacios se dice que en zona fortificada la bomba de 10 kg sólo produce efectos si cae dentro de una trinchera, la de 50 kg bate un radio de 1,75 m y la de 250 kg uno de 3,5 m; en campo abierto esta distancia se eleva en algunos cuantos decímetros, 3 metros y 6 metros. Añade que, según el teniente coronel Plocher, jefe del Estado Mayor de la Legión Cóndor, el error del bombardeo de los nuevos Ju-87 es de cinco metros. Palacios considera eficaces los ametrallamientos de tropas y los bombardeos de poblados con bombas de 50 y 250 kg. Como Ruiz Ayllón, considera que los efectos morales son superiores a los materiales; ataques con menos de tres aviones no impresionan» (p. 309). Cal dir que donat el tipus d'avions emprats la bomba de 250 kg era bastant excepcional. Per altra banda, els Ju-87 esmentats, aquests veritablement eficaços (eren el prototipus del que després serien els famosos «Stukas»), només varen ser utilitzats en vols experimentals en un parell d'ocasions i evidentment en mans d'alemanys. Vegi's, referent a això, el llibre de Salas —p. 209— i el de Ramon GARRIGA, *La España de Franco*, México, Ed. Cajica, 1970, p. 111. La poca precisió i el reduït radi batut per les bombes aèries ve exemplificat en aquest altre exemple, escollit entre les planes del conegut llibre d'Hugh THOMAS quan parla de la destrucció de pontons durant la batalla de l'Ebre:

Tractarem, a més, de relacionar les conseqüències dels estralls amb tota la problemàtica de la manca de primertes matèries per tal de ponderar, almenys en tres sectors significatius, quins varen ser els factors principals del baix nivell d'activitat econòmica.

Sector tèxtil

En primer lloc tenim com a font d'informació les publicacions de la Sección de Trabajo de la Industria Textil Algodonera del Ministeri de Treball. No fan cap referència a estralls de guerra; en canvi, assenyalen la importància de les inundacions provocades per la riuada de 1940.⁷ Aquestes, segons l'enginyer Morgades i Graner⁸ varen afectar 437.425 fusos de tot el tèxtil dels quals 109.360 varen restar inutilitzats; aquests danys, afirma Morgades, varen ser superiors als estralls produïts per la guerra. Tenint en compte el nombre total de fusos existents el 1936 a Catalunya —1.812.372— els inutilitzats per les riuades de 1940 representen una quantitat inferior al 6 per cent del total.

Gual Villalbí donà compte de les estimacions dels danys i de les «depredacions» del període 1936-1939 per a la indústria tèxtil. El total era de 80 milions de pessetes repartides de la següent manera: 30 milions per a la seda artificial, 10 per a la llana, 5 sense especificar i 35 per al cotó.⁹ Aquesta darrera xifra coincideix pràcticament amb la que ofereix el ja esmentat Morgades i Graner, que la concreta en 32 milions de pessetes (per al cotó) citant com a font el Sindicato Nacional Textil.¹⁰

Pel que fa a Barcelona, segons les detallades informacions de la premsa diària,¹¹ varen quedar afectades la fàbrica de gèneres de punt Balanzó i Font i les Filatures Barcelona (Consell de Cent, 429, i Roger de Flor, 164, respectivament).

El possible impacte sobre la maquinària de les poblacions de Sabadell

«This aspect of the battle was most remarkable, however, for the difficulty found in hitting small targets. It was estimated in Barcelona that as many as 500 bombs were needed to destroy one pontoon bridge» (*The Spanish Civil War*, Londres, Eyre & Spottiswoode, 1961, p. 549).

7. SECCIÓN DE TRABAJO DE LA INDUSTRIA TEXTIL ALGODONERA. MINISTERIO DE TRABAJO, *Ocho meses de actuación (Agosto 1940 - Marzo 1941)*, Barcelona, 1941, p. 14.

8. J. J. MORGADES Y GRANER, *Situación de la industria textil en Cataluña*, a «Dyna», any 16, núm. 11 (novembre de 1941), pp. 431 ss.

9. Pedro GUAL VILLALBÍ, *Morfología actual de la industria textil española*, a «Moneda y Crédito» (desembre de 1943), pp. 14 ss.

10. MORGADES Y GRANER, *op. cit.* Per a la resta d'Espanya dona la xifra de 4 milions.

11. Vegí's J. CLAVERA, *La política económica del nuevo Estado español durante la segunda guerra mundial. Una aproximación a sus repercusiones en Cataluña* (tesi doctoral), Universitat Autònoma de Barcelona, març de 1974, cap. 2.2, pp. 127 ss. En aquest capítol es troba una relació exhaustiva de les informacions publicades a «La Vanguardia» de Barcelona durant els anys de la guerra. La data del bombardeig esmentat és el 29 de maig de 1937.

i Terrassa el podem comprovar comparant el nombre de telers en funcionament abans i després de la guerra.¹²

QUADRE 1

*Demarcació de la Cambra de Comerç i Indústria de Sabadell.
Nombre de telers en funcionament*

Any	Telers cotó	Telers llana
1933	1.723	1.937
1941	1.914	2.882

FONT: «Boletín de la Cámara de Comercio e Industria de Sabadell» i *Memoria* (des de 1939).

QUADRE 2

*Demarcació de la Cambra de Comerç i Indústria de Terrassa.
Nombre de telers en funcionament*

Any	Telers llana	Telers punt			
		Cotton	Rectilinis	Standard	Circulars
1934	1.930	225	36	37	29
1941	2.100	227	21	40	22

FONT: «Boletín de la Cámara de Comercio e Industria de Tarrasa» i *Memoria* (des de 1939).

La *Memoria* conjunta pels anys 1939-40-41 de la Cambra de Terrassa cita els intents d'incendi de tres fàbriques, un laboratori i un comerç, poc abans d'entrar les tropes «nacionales», amb unes pèrdues globals de 891.540,38 pessetes.¹³

12. Pel que fa al nombre de telers en funcionament, l'augment experimentat coincideix amb la descripció feta per GUAL VILLALBÍ: «[...] La consecuencia es que, en fin de cuentas, desde el punto de vista de edificios, maquinaria y capacidad de producción, se ha recuperado lo perdido, y si nos atenemos a la maquinaria en actividad, podríamos decir que se ha incrementado, rebasando las cifras de 1936 porque, al igual que ocurrió en el período 1914-18, las circunstancias actuales han favorecido la puesta en marcha de la maquinaria parada o arrinconada [...]», *op. cit.*, p. 14.

13. Les fàbriques eren: Hilaturas Matari, S. A., Tarrasa Industrial, S. A., Materias Industriales, S. A., y Frans de Swert, aquesta darrera a Sant Cugat del Vallès, dintre, però, de la demarcació de la Cambra. Fora de la demarcació se cita l'incendi de la fàbrica Hila-

Així, doncs, es fa difícil d'imputar als estralls la baixa en la producció de la indústria tèxtil, donat, a més, que no va haver-hi destrucció d'estocs de primeres matèries.¹⁴ Aquestes, però, varen escassejar notablement després de la guerra. Pel que fa a les importacions de cotó la minva queda reflectida en la sèrie següent:

QUADRE 3

Importació de cotó

Any	Tones
1931-1935 (mitjana)	101.334
1939 (des d'abril)	13.083
1940	74.456
1941	52.279
1942	66.491
1943	88.129
1944	83.817
1945	115.501

FONT: Sección de Trabajo de la Industria Textil Algodonera. Ministeri d'Indústria.

És important remarcar l'esforç del «nuevo Estado» per tal de normalitzar les importacions d'aquesta matèria. Malauradament, quan l'any 1945 s'havien recuperat ja els nivells de pre-guerra, les restriccions elèctriques tornaren a estrangular la producció.¹⁵

En els teixits de llana, a més d'un seguit molt nombrós de matèries molt escasses (filferros especials, productes químics, etc.) mancà també la llana a causa de dos fets molt significatius: primer, la resistència dels ramaders a posar en circulació la que tenien acumulada,¹⁶ i segon, el fra-

dos de Estambre Alto Llobregat, S. A., a Fígols, el domicili social de la qual era a la ciutat de Terrassa. El laboratori afectat era el de l'Acondicionamiento Tarrasense i el comerç incendiat pertanyia a Luis Farré. A més se citen, per gremis, les següents pèrdues: Fusters, serradors, etc., 367.643 ptes. — Sastres, 49.500 ptes. — Pintors, 74.000 ptes. — Manyans, 41.000 pessetes. - Rajolers, 179.850 ptes. - Constructores d'obres, 336.000 ptes. - Electricistes, 48.000 ptes. - Forners, 124.000 ptes., i Fonadors, 106.000 ptes. (*Memoria de la Cámara de Comercio e Industria de Tarrasa. Años 1939-40-41*, p. 6).

14. Ja és prou coneguda l'afirmació de J. M. MARCET referent al fet que molts industrials es varen trobar en acabar la guerra amb més estocs que els existents l'any 1936. *Vegi's Mi ciudad y yo*, Barcelona, 1963, p. 22.

15. Les restriccions generals varen començar a Catalunya el mes d'octubre de 1944.

16. La *Memoria* esmentada de la Cambra de Terrassa és prou explícita: «Lo cierto es que en determinadas épocas no ha sido posible conseguir —sino únicamente en pequeña escala— que el ganadero entregue la lana que tiene en su poder» (p. 8). Aquesta resistència

càs de l'intervencionisme en la distribució de «cupos». Tots dos fets estan estretament relacionats amb la importància del mercat negre i amb l'acceptació resignada de gèneres de baixa qualitat.¹⁷

Sector químic

Les principals instal·lacions d'aquest sector es trobaven a la regió de Barcelona (Cros, Barrau, Gallard, Foret, etc.), essent el nombre d'empreses superior a les dues mil cinc-cents i amb una producció força variada (àcids, adobs, pintures, esmalts, suavitzants, detergents, cosmètics, farmacèutics, relacionats amb el cuir, sabons, coles, lubricants, i molts d'altres).

A la regió de Tortosa hi havia les importants instal·lacions de la Sociedad Electro-Química de Flix. A Lleida, una fàbrica de superfosfat de la Cros i altres de menor importància. Finalment, a Girona només podríem citar la Compañía Anónima de Industrias Electroquímicas amb una reduïda producció de sosa càustica i de clor.¹⁸

Les grans indústries de la regió de Barcelona no es van veure afectades pels bombardeigs, ja que després de la guerra continuaven la seva producció; a més, no es troba a la premsa de l'època cap notícia que s'hi pugui relacionar. Pel que fa a la societat anònima Cros, a la seva *Memoria* de 1939 no indica cap destrucció i dona la xifra de 3.002.696,93 pessetes en concepte de «reparaciones en fábricas y pertenencias» per a totes les seves instal·lacions de Sevilla, Santander, Ciutat de Mallorca, Màlaga, La Corunya, Badalona, València, Alacant i Lleida.¹⁹ Amb tot, va perdre dues naus de transport (la SAC-7 i la SAC-5), enfonsades durant els bombardeigs dels ports, respectivament, de Barcelona i Sant Feliu per l'aviació franquista.²⁰

Examinem ara el cas de la Sociedad Electro-Química de Flix. En el llibre *Historia de Electro-Química de Flix, S. A. 1897-1965* editat per la pròpia societat es diu textualment: «La guerra de liberación fue para Flix de trágicas consecuencias [...] los empleados extranjeros fueron evacuados y la fábrica pasó a manos de los Comités de control, como tantas

dels ramaders —explicable pel fet que preferien fer-la circular en el mercat negre— ve reflectida a les cròniques econòmiques d'aquells anys. Vegi's per exemple, «El Economista», núm. 2.736 (25 d'abril de 1942), p. 416.

17. La manca de llana reforça el mercat negre i aquest la irracionalitat en l'ús de l'existent. Els anys quaranta va ser normal l'aprofitament de la llana dels matalassos.

18. Per a una panoràmica global, detallada per províncies, vegi's CONSEJO DE INDUSTRIA, *Estado actual de la industria química*, Madrid, Ministerio de Industria, 1949.

19. S. A. CROS. *Memoria y balance de su XXXV ejercicio social correspondiente al año 1939. Resumen contable de los ejercicios XXXII, XXXIII y XXXIV, correspondientes a los años 1936-37-38*. Junta General Extraordinaria (en funciones de ordinaria) de Accionistas, Barcelona (15 de juny de 1940), p. 16.

20. *Ibid.*, p. 21.

otras. Sufrió bombardeos aéreos que paralizaron prácticamente su marcha, si es que ésta hubiera sido posible sin una dirección responsable».²¹ El text que s'acompanya amb una extraordinària fotografia, presa des d'un avió de bombardeig, en la qual es veuen caure les bombes (probablement de 50 kg) sobre la dita fàbrica.

Sabem, gràcies a Ramon Garriga, que potser un d'aquests seriosos atacs va ser protagonitzat per l'avió JU-87A, és a dir el prototipus del que després seria el famós «Stuka» alemany.²² Aquest és un fet paradoxal, car és ben sabut que les accions de la societat eren controlades per la S. A. Cros i majoritàriament per la I. G. Farbindustrie Aktiengesellschaft, consorci alemany que des de 1925 controlava la participació que des de l'origen —l'any 1897— hi havia tingut la Chemische Fabrik Elektron i la Elektrizitats A. G.

El dia 4 d'abril de 1938 entraven les forces franquistes a Flix i amb elles alguns antics col·laboradors de la societat que es dedicaren a protegir les instal·lacions.²³ Acció molt oportuna, ja que el 25 de juliol Flix tornava a ser zona republicana com a conseqüència de l'ofensiva de l'Ebre. La població va quedar en un dels extrems de la línia de front, que s'estenia des de Ribarroja fins a Benifallet. Dintre d'aquest arc, però, els combats més durs es donaren entre la Serra de La Fatarella i la de Cavalls, és a dir, en la línia Bot - Gandesa - Les Camposines. És probable que la fàbrica quedés afectada pels intents de destrucció del pont de ferro de Flix més que no pas per atacs directes.²⁴ Per tant, no va ser atacada per artilleria sinó, un cop més, per l'aviació. El 16 de novembre les tropes republicanes tornaren a passar l'Ebre i immediatament començaren els treballs de reconstrucció de la fàbrica, amb l'ajut de la S. A. Cros i la I. G. Farben. Els danys s'evaluaren en 6 milions de pessetes (edificis, aparells, resclosa, material),²⁵ als quals es podria afegir un altre milió repartit entre la fàbrica d'explosius —que no es reconstruí— i els edificis de la colònia.²⁶

La central elèctrica tornà a funcionar el mes de juny de 1939 i el

21. *Historia de la Sociedad Electro-Química de Flix*, Barcelona, 1963, p. 63.

22. Ramon GARRIGA, a *La España de Franco* (Mèxic, Ed. J. M. Cajica, 1970, p. 111) explica: «A últimos de 1938 llegaron dos aparatos alemanes con orden de que los españoles no se acercaran. Los dos "Stukas" fueron ensayados en la campaña de Cataluña. Por cierto que uno de ellos cayó en zona roja... El otro aparato realizó un par de incursiones: la fábrica electroquímica de Flix era su objetivo principal. Después de este ensayo fue devuelto secretamente a Alemania». Potser una de les explicacions de per què la fàbrica no fou anorreada resideix en el fet que les instal·lacions no eren concentrades, sinó que ja aleshores es trobaven allargassades paral·lelament a l'Ebre.

23. *Historia de la Sociedad...*, p. 63.

24. El pont de ferro de Flix era estratègic per a la logística de l'exèrcit republicà. Per aquest pont s'efectuà la retirada del mes de novembre. Vegi's Jesús SALAS LARRAZÁBAL, *op. cit.*, p. 361.

25. SOCIEDAD ELECTRO-QUÍMICA DE FLIX, *Memoria y balance de 1939*, Junta General de Accionistas (20 de juny de 1940), p. 6. *Historia de la Sociedad...*, p. 68.

26. *Historia de la Sociedad...*, p. 68.

mes d'agost l'Electro-Química començà a produir. La descripció que es fa a la *Memoria* corresponent a 1939 és força eloqüent: «Durante el finido ejercicio (1939) ha sido posible cerrar la enorme brecha que en nuestra presa abrieron los rojos y ello ha permitido poner nuevamente en marcha las turbinas y con ello reanudar la producción. En sosa cáustica y cloro se ha alcanzado las máximas de 1935, contribuyendo grandemente a la normalización del mercado que tan desprovisto estaba de dichos productos y en las demás secciones, aun sin llegar a dichos resultados, los obtenidos han sido altamente satisfactorios».²⁷

Les principals produccions presenten aquesta evolució temporal:

QUADRE 4

Producte (Tm)	1931	1935	1940	1941
Sosa càustica	5.321	6.702	6.450	6.842
Clorur de calci	8.675	7.410	7.480	8.225
Clor líquid	933	2.450	1.285	1.233
Tricloretilè	825	1.380	1.330	1.540
Àcid clorhídric	975	1.165	401	189

FONT: *Historia de Electro-Química...*, cit.

Així, doncs, encara que les pèrdues contables degudes a la guerra van ser elevades, la capacitat de producció es recuperà molt ràpidament. Les dificultats, un cop més, no van venir dels estralls de la guerra sinó de la manca de primeres matèries i de béns d'equip de l'exterior.

Cal, però, que tornem als aspectes generals de la indústria química catalana. Aquesta sembla que no va patir discriminacions respecte a la de la resta d'Espanya. En matèries tan importants com els fosfats d'importació ja abans de la guerra existí un acord a nivell d'Estat per tal de realitzar conjuntament les operacions d'importació. Aquesta tradició continua després de la guerra i fins es materialitza amb la creació de la Sociedad Auxiliar de la Industria Química el 19 de novembre de 1941, que repartia els «cupos» d'acord amb la capacitat de producció. És clar que el fet de repartir-se el mercat entre poques societats contribuï a l'entesa. Així, per exemple, si l'any 1929 la S. A. Cros controlava el 58,37 per cent del mercat de superfosfat, l'any 1940 en controlava el 56,59 per cent.²⁸ Les variacions en aquesta producció són degudes exclusivament a les impor-

27. SOCIEDAD ELECTRO-QUÍMICA DE FLIX, *Memoria...*, p. 1.

28. S. A. CROS, *Memoria y balance de su XXXVI ejercicio social correspondiente al año 1940*, Junta General de Accionistas (31 de maig de 1941), p. 11.

tacions totals de fosfats, sotmeses als atzars de la guerra. Així, els anys 1942 i 1943 es donen les xifres més baixes d'importació de fosfats pel fet que els països subministradors patiren l'invasió aliada del nord d'Àfrica.

També la manca d'importació de maquinària i de recanvis limità la producció; això sovint no va ser degut a la manca de recursos sinó a la situació dels fronts de guerra i al fet que Alemanya era un proveïdor important.²⁹

La victòria aliada comportà nombroses dificultats a les societats amb participació alemanya. L'Electro-Química de Flix se'n queixa en la *Memoria* corresponent a l'any 1945 en els següents termes: «Tuvimos que resistir la falta de aportaciones de sal porque se interpusieron razones de índole política a que sal española fuese transportada por buques españoles en régimen de cabotaje para nutrir la industria española. Ello redujo sensiblemente el rendimiento de nuestras instalaciones de cloro y de sosa cáustica».³⁰

Ja l'any 1944 la imminència de la desfeta de les tropes de l'Eix en impossibilitar la importació d'aparells havia fet inútils els nous edificis per a l'electròlisi.³¹

Per una altra banda —i de forma similar al que succeí a la indústria tèxtil— quan a partir del segon semestre de 1944 les fàbriques de superfosfat començaven novament a disposar de primera matèria, aleshores les restriccions estrangularen la producció.³²

Si bé, en general, les restriccions no varen afectar la indústria catalana fins l'esmentat semestre, l'Electro-Química de Flix ja les va patir els anys 1942 i 1943; situació que es resolgué amb l'entrada en servei, el 31 de maig de 1945, de la nova central de la societat Saltos del Ebro, S. A., filial de Riegos y Fuerzas del Ebro.³³

29. Tant en les Memòries de la S. A. Cros com en les de la Sociedad Electro-Química de Flix es troben nombroses referències a la dificultat d'importació de maquinària quan aquesta ja havia estat pagada.

30. També a la *Historia de la Sociedad...*, p. 73: «[...] las dificultades llegaron a ser tales en los suministros a nuestra fábrica que hasta llegó a temerse que el transporte de sal desde Torreveja al puerto de Tarragona para su posterior facturación a Flix por ferrocarril, pudiera verse interceptado por las fuerzas navales aliadas, a pesar de realizarse en barcos de pabellón español».

31. Vegi's SOCIEDAD ELECTRO-QUÍMICA DE FLIX, *Memoria y balance* (corresponent a l'any 1944), p. 12.

32. Vegi's, per exemple, S. A. CROS, *Memoria* (corresponent a 1944), p. 9.

33. El nou salt de Flix s'havia iniciat l'any 1930 amb la constitució de la societat Saltos del Ebro. Després de la guerra civil les principals dificultats es derivaren de la manca de ferro. La Maquinista Terrestre y Marítima de Barcelona era l'encarregada de la construcció de parts essencials del salt que, per manca de productes siderúrgics, no podia enllestir. Les esmentades dificultats queden perfectament reflectides a la documentació de La Maquinista. Vegi's, referent a això, J. CLAVERA, *op. cit.* (tesi doctoral), pp. 191 ss.

Sector metallúrgic

La indústria metallúrgica catalana estava fortament concentrada a la ciutat de Barcelona i poblacions veïnes. Tampoc en aquest cas no existeixen fins al moment proves documentals que permetin deduir que els estralls dels bombardeigs afectessin aquesta indústria de forma significativa. En canvi, procurarem comentar alguns tòpics que podrien donar una falsa imatge del que va succeir.

En primer lloc, és obligada la referència a La Maquinista Terrestre y Marítima de Barcelona, tant per la seva importància com perquè la història³⁴ d'aquesta societat, en la part corresponent als efectes de la guerra, és demostrativa d'una certa forma de mitificació dels estralls. Diu Alberto del Castillo: «[...] La Maquinista experimentó repetidamente los efectos de los bombardeos que en los talleres de la Barceloneta llegaron a ser frecuentes y devastadores».³⁵ Hom podria deduir-ne que l'empresa va ser poc menys que anorreada. Tanmateix, ja és prou coneguda la descripció que es fa a l'informe del Consell d'Administració del 24 d'abril de 1940, en el qual s'assenyala que les pèrdues varen ser mínimes.³⁶

Un altre exemple el tenim en els «bombardeigs» de l'empresa Elizalde. Doncs bé, aquesta societat —que l'any 1951 es convertí en Empresa Nacional de Motores de Aviación per més que l'any 1936 ja fabricués tals tipus de motor— no va ser atacada directament. Els incidents queden prou aclarits amb dues fonts diferents: primer, els nous elements sobre la intervenció de la marina italiana en el llibre d'Alcofar Nassaes,³⁷ segon, el testimoni personal del comandant V. Guarner. En efecte, en el primer llibre esmentat es demostra que les bombes que caigueren prop de la fàbrica no eren de vaixells espanyols sinó italians, i que era impossible, per la distància, que intentessin un objectiu tan precís.

Vicenç Guarner a *Cataluña en la guerra de España* escriu: «Uno de estos cruceros [italians], que creo era el "San Giorgio" [...] bombardeó Barcelona a principios de septiembre y un proyectil dio en la baranda

34. Alberto DEL CASTILLO, *La Maquinista Terrestre y Marítima. Personaje histórico. 1855-1955*, Barcelona, 1955.

35. *Ibid.*, p. 493.

36. «Llegado el momento de la liberación de Barcelona nuestra impresión, sugestionados por las gravísimas noticias que sobre la situación de nuestros talleres llegaban frecuentemente a nosotros fueron francamente optimistas, pues los talleres de San Andrés se encontraban intactos y con su maquinaria, aunque abusada, casi completa, y en los de la Barceloneta si bien habían desperfectos de importancia que desgraciadamente afectaban a algunas importantes máquinas, sus secciones principales como fundiciones y forja estaban intactas también, y si es cierto que la sección de calderería de puentes estaba completamente destruida, dichos trabajos podrían de momento realizarse en los talleres de San Andrés.» *Informe del Consejo de Administración de la M.T.M. de Barcelona leído ante la Junta General de Accionistas celebrada el 24 de abril de 1940* (fulletó), p. 7.

37. J. L. ALCOFAR NASSAES, *La marina italiana en la guerra de España*. Ed. Euros, 1975, pp. 136 ss.

de la azotea de mi propia casa, situada en la calle Córcega, esquina a Bailén, a corta distancia de la fábrica Elizalde [...]».³⁸ Sembla que la lenta recuperació de la indústria metallúrgica cal trobar-la en altres direccions.

Les primeres dificultats van ser fruit de l'actuació de la Comisión de Incorporación Mercantil e Industrial n.º 2. Els resultats concrets no els sabem perquè, malauradament, la documentació ha desaparegut del lloc que ocupà en arribar a Barcelona: les dependències del Foment del Treball.³⁹ En una publicació, però, que resumeix les activitats desenvolupades per la dita comissió es pot trobar un fet important: les màquines —i fins i tot primeres matèries— sospitoses d'haver contribuït a la construcció d'enginyers bèl·lics varen ser incautades i traslladades a d'altres ciutats, especialment les del nord d'Espanya.⁴⁰

Una altra dificultat bàsica: la manca d'una indústria siderúrgica potent a Catalunya. Aquest fenomen, ja important abans de la guerra, s'incrementà en els anys quaranta a causa de les trabes addicionals de l'intervencionisme, de l'especulació i de les deficiències de transport. Per aquests motius, la pèrdua de l'oportunitat de comprar els alts forns de Sagunt, l'any 1940, representà un seriós entrebanc per als metallúrgics catalans.⁴¹

A més, el fet que des de la tardor de 1937 les fàbriques de Bilbao i de tot el nord de la península estiguessin treballant per al Govern de Burgos situa la indústria transformadora basca en una posició immillorable, ultra la seva contigüïtat a les siderúrgies.

Així no és estrany que la Delegación Oficial del Estado en la Industria Siderúrgica (DOEIS) —creada el 1940, amb seu a Bilbao, i encarregada de repartir els «cupos»⁴²— fes discriminació contra els interessos

38. Vicente GUARNER, *op. cit.*, p. 204.

39. Segons explica el personal de la Biblioteca del Foment, un bon dia dels anys quaranta un camió s'emportà a Madrid tot el material. És de suposar que aquest fet està en relació amb l'apropiació per part de certs empresaris d'actius que no eren seus i que es trobaven en llurs fàbriques a causa de la reorganització i collectivització de l'economia catalana durant la guerra.

40. MINISTERIO DE INDUSTRIA Y COMERCIO, *Memoria de la Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil n.º 2*, Gráficas Manén, Barcelona (agost de 1940). La *Memoria*, amb les pàgines sense numerar, ve signada pel president de la comissió Santiago Gotor Aisa. Hi existien les següents seccions: Administración. — Información Social. — Fichas incorporaciones. — Reposición técnicos, militarización y precios. — Materias primas (Junta Reguladora de Importación y Exportación). — Descolectivizaciones. — Desagrupamientos. — Intervenciones. — Recuperaciones bienes abandonados. — Estadística de daños. — Delegaciones. — Desbloqueo de créditos. Només amb aquesta enumeració creiem que queda clara la importància de trobar l'esmentada documentació.

41. En efecte, les accions de la Compañía Siderúrgica del Mediterráneo passaren a mans de Altos Hornos de Vizcaya.

42. La DOEIS va ser creada per un decret de la Presidència del Govern amb data del 19 de desembre de 1940 «con el fin de celar que en la distribución de los productos elaborados por las industrias siderúrgicas se cumplan las órdenes y preferencias establecidas...» (art. 1). «Se atribuye también a la indicada Delegación el vigilar que los suministros se efectúen en los plazos debidos...» (art. 2). La Subdelegación n.º 3, Zona E, corresponent a Barcelona, es creà per un decret amb data del 6 de juliol de 1942.

industrials catalans. Aquest fenomen és recollit per la Junta de Ordenación Económico-Social de la Provincia de Barcelona en el *Plan*⁴³ que presentà el 1947 i on s'afirma que els «cupos» assignats són reduïts i que les quantitats realment servides per la DOEIS són inferiors a les corresponents a les quotes teòriques.

Els efectes provocats per la intervenció sobre les primeres matèries queden ben exemplificats a la correspondència de La Maquinista on són nombroses les referències a dubtes sobre els impresos que cal omplir, a la complexitat dels tràmits a seguir, a les instruccions tàcites no escrites però que calia saber, a la necessitat de delegacions permanents d'empreses a Madrid per tal de resoldre els problemes administratius, i tants d'altres que demostren la gran incoherència de les normes i el funcionament de l'aparell intervencionista.⁴⁴ Les conseqüències de l'intervencionisme burocràtic varen ser exemplificades pel propi director de La Maquinista en una lletra adreçada a l'aleshores subsecretari d'Indústria: «[...] Para que se pueda Vd. hacer cargo de los efectos que puede llegar a producir en una industria como la nuestra la irregularidad de que nos lamentamos [es refereix a l'arribada dels "cupos"] citaré el hecho, perfectamente comprobable, de que habiéndose recibido en abril del presente año [1945] aproximadamente el 50 % de los materiales destinados a las siete compuertas inferiores de la Presa de Flix que tenemos en construcción en nuestros talleres, no ha podido terminarse hasta el pasado mes de octubre *la primera* de las compuertas por no haberse recibido a tiempo unos planos de 600 × 14, que dejaron de ser fabricados en una programación determinada y que después ha sido difícilísimo volver a incluir en programas a pesar de las innumerables gestiones que tanto Saltos del Ebro como nosotros hemos realizado insistentemente. También podemos citar el ejemplo de que hemos tenido durante varios meses completamente paralizada la terminación de una locomotora Santa Fe por faltar tan sólo 3.300 kg de material insustituible [...]».⁴⁵

El desig d'assegurar la continuïtat de les primeres matèries portà els metallúrgics a demanar per duplicat i fins per triplicat els productes que necessitaven, fet que encara empitjorà la situació i que, donada la seva generalitat, va arribar a ser tipificat com un delictes.⁴⁶ Els errors en el subministre —deguts entre altres factors a la llunyania dels centres productors— van esperonar el mercat negre de productes siderúrgics, car era més rendable vendre o intercanviar productes que no pas retornar-los i haver-los de sol·licitar novament. A més, els favoritismes en la concessió de «cupos» introduïen fortes dosis d'irracionalitat en els processos

43. JUNTA DE ORDENACIÓN ECONÓMICO-SOCIAL DE LA PROVINCIA DE BARCELONA, *Plan de Ordenación Económico y Social*, Barcelona, 1947, p. 47.

44. La lletra porta data del 8 de novembre de 1943. Fons documental de La Maquinista Terrestre y Marítima, Biblioteca de Catalunya, expedient administratiu núm. 9582/761.

45. *Ibid.*, expedient administratiu n.º 9582/799.

46. Per una ordre de la Presidència del Govern de data 19 de maig de 1941.

productius. La Cambra de Comerç i Indústria de Terrassa, referint-se a les indústries metallúrgiques de la seva demarcació comentava: «Otro hecho que agrava el problema es la cantidad de industriales que por dificultades en su peculiar fabricación derivan su actividad hacia otra clase de construcciones, la mayor parte de las veces sin la debida autorización, aparte de los que podríamos llamar los «francotiradores» de la industria, que, con escasos elementos mecánicos se ponen a construir, solicitando cupos de materias, que muchas veces les son concedidos, en detrimento de los cupos asignados a empresas antiguas que, no pudiendo desarrollar sus actividades, ven cómo cada día salen al mercado productos similares a los suyos de inferior calidad y de la mayor parte de los cuales el día de mañana no quedará nada».⁴⁷

ELS EFECTES DE LA GUERRA SOBRE LES INFRASTRUCTURES. REPERCUSSIONS A LA INDÚSTRIA

El fet que les infraestructures bàsiques fossin objectius militars evidents (ports, ponts, carreteres, vies fèrries, aeroports) tingué repercussions importants per a la recuperació de la indústria.

El port de Barcelona fou repetidament bombardejat pels avions italians amb base a Mallorca.⁴⁸ El fet que després de la guerra baixés molt el grau d'utilització del port, entre altres raons per les incidències de la segona guerra mundial, pallia en certa manera la importància dels estralls. Així, a les Memòries del Consorci de la Zona Franca hom pot llegir que certes instal·lacions no foren reconstruïdes perquè no haurien pogut ser utilitzades.⁴⁹

Pel que fa al port de Tarragona, les pèrdues s'evaluaren en 2.300.000 pessetes. Les despeses anaren principalment destinades a la reparació o reposició de les grues de descàrrega i d'altres elements auxiliars com vies o magatzems.⁵⁰ Altres ports catalans sofriren —malgrat ser més petits— pèrdues relativament més elevades si, a més, considerem els efectes que les bombes van tenir sobre les poblacions; aquest és el cas de Palamós, Sant Feliu de Guíxols, Vilanova i la Geltrú, etc.⁵¹

47. CAMBRA DE COMERÇ I INDÚSTRIA DE TERRASSA, *op. cit.*, p. 19.

48. Per a una informació exhaustiva vegi's J. L. ALCOFAR NASSAES, *La aviación legionaria en la guerra española*, Ed. Euros, 1975, pp. 230 ss. i 375 ss.

49. Com per exemple les cambres frigorífiques (en haver quedat en suspens les importacions de bacallà i ous que eren els articles que més les utilitzaven) i d'altres instal·lacions. VEGI'S, CONSORCIO DE LA ZONA FRANCA, *Memoria correspondiente a los años 1939-44*, Barcelona, 1945.

50. Per a la quantificació dels estralls al port, carreteres i pobles de Tarragona, vegi's *Estudio económico-social de la provincia de Tarragona*, Tarragona, 1946.

51. VEGI'S l'esmentat llibre de J. L. Alcofar Nassaes i el ja conegut resum de les destruccions per bombardeig a Catalunya que publicà «La Vanguardia» (9 de desembre de 1938), p. 4.

La reconstrucció de ponts i carreteres catalanes —que presentaven, en acabar la guerra, unes 1.400 voladures— s'accelerà gràcies a la col·laboració del Servicio de Puentes y Caminos, de l'exèrcit, que subministrà a la Jefatura de Obras Públicas una mà d'obra barata i abundant.⁵² Així, l'any 1941, la xarxa viària bàsica podia funcionar pràcticament amb normalitat, sobretot si es té en compte no solament la inevitable reducció de vehicles com a conseqüència de la guerra, sinó també la freqüent impossibilitat de circular per manca de gasolina.

Aquest fenomen és paral·lel al succeït en el transport ferroviari. El problema a resoldre era, per una banda, la reparació i reposició del material rodant, i per altra, disposar de suficient carbó per a fer anar les màquines. De tota manera, la incidència d'aquestes dificultats sobre Catalunya no pot ser aïllada de les característiques de la xarxa general de la resta de l'Estat.⁵³

LA GUERRA MUNDIAL I EL CANVI DE CONJUNTURA DE 1943

Fins ara hem assenyalat uns trets que considerem bàsics per a interpretar la situació industrial en el període objecte d'estudi: escassa destrucció de l'equip productiu, manca de primeres matèries, manca d'energia, intervencionisme irracional. Com a conseqüència d'aquesta situació també hem assenyalat que aparegueren uns nous «industrials» (els «franco-tiradores», en els cas dels metallúrgics de Terrassa) la característica principal dels quals era l'habilitat a aconseguir determinades quantitats de primeres matèries.

Això era possible no tan sols a causa de la corrupció existent sinó també a la situació creada pel desenvolupament de la guerra mundial. De 1939 fins a mitjan 1942, quan la victòria de l'Eix semblava possible, els negocis especulatiu —la «fiebre creadora de novedades industriales», dirà Carceller—⁵⁴ s'intensificaren considerablement. La demanda continguda durant la guerra civil, la manca d'escrúpols en la determinació de la qualitat dels productes⁵⁵ i la seguretat en l'estabilitat política del Règim esperonà el fenomen. Aquest, però, es manifestarà explícitament en el

52. Un resum del treball del Servicio de Puentes y Caminos es troba a «La Vanguardia» (1 de gener de 1941), p. 4.

53. Per a poder copsar les dificultats inicials de la RENFE (creada per Llei el 24 de gener de 1941), degudes no solament a la manca de material rodant sinó sobretot al caos intervencionista, vegi's DELEGACIÓN DEL GOBIERNO PARA LA ORDENACIÓN DEL TRANSPORTE, *Resumen del primer semestre de actuación*, Madrid, 1941, i *Resumen del segundo período de actuación*, Madrid, 1942.

54. Demetrio CARCELLER, *La situación económica de España*, Madrid, Ministerio de Industria y Comercio, 1943, p. 47.

55. Vegi's, per exemple, l'article *No basta con producir mucho*, a «Dyna» (novembre de 1941).

moment que comenci a fer crisi, és a dir, quan les tropes dels aliats, a finals de 1942, prenguin la iniciativa i aconseguixin les primeres victòries.

A la *Memoria* del Banc d'Espanya corresponent a 1943 llegim: «En dicho año [1943] se ha abierto en España un proceso lento de cambio de coyuntura, provocado por la modificación en la perspectiva de la guerra. Los últimos ejercicios se habían caracterizado por una coyuntura de alza, basada fundamentalmente en la idea de una guerra prolongada, de extraordinario consumo, cuyo fin no parecía próximo para las previsiones de especuladores y empresarios [...]».⁵⁶

Serà a partir d'aquest canvi de conjuntura que es començarà a parlar d'indústries de guerra i de pau, és a dir, d'indústries basades en l'especulació i d'aquelles més sòlides i solvents. La premsa econòmica especialitzada se n'ocupa amb gran amplitud⁵⁷ i creiem interessant oferir-ne un exemple: «Al decir industrias de guerra no queremos decir industrias propiamente bélicas sino industrias que han nacido al calor de la contienda en países como el nuestro, sobretodo. Hace unos cuantos años en España no se producían muchos artículos y elementos industriales que hoy, afortunadamente, están nacionalizados y nos producen además un beneficio inestimable. Son las industrias que se han creado aprovechando la coyuntura, pero no siempre con gran amplitud de miras: "Un buen negocio para los años que dure *esto*, y luego al diablo con todo". Ésta ha sido la reflexión de muchos de nuestros hombres de empresa en estos años de guerra. Producir, amortizar rápido... de esta forma, y a pesar de las muchas medidas que se han tomado en sentido contrario, se han creado ininidad de industrias de circunstancias, que luego no podrán ser industrias de paz».⁵⁸

Són aquests tipus de fenòmens els que obliguen a matisar en aspectes tan importants com el de les discriminacions en la instal·lació de noves indústries. No es poden treure grans conclusions només amb l'anàlisi quantitativa del refús o admissió de sol·licituds. Cal destriar el nombre considerable d'indústries purament especulatives i circumstancials, i que el tan esmentat canvi de conjuntura va fer palès.

Cal observar amb cura les especials connexions d'indústries i comerç; així, en el cas del tèxtil, les noves relacions entre fabricants, majoristes i minoristes; els primers varen desplaçar o subordinar totalment, en molts casos, els comerciants tradicionals en un moment en què el mercat negre o la venda (a preus superiors als autoritzats) «per sota

56. *Memoria del Banco de España*. 1943, Madrid, Gráficas Reunidas, 1944, p. 26.

57. Per a Catalunya és convenient consultar les revistes «El Economista», «Economía» i «Economía Mundial» de 1943 a 1945. Aquestes revistes tenen seccions fixes dedicades a Barcelona i a Catalunya.

58. *Industrias de guerra y de paz*, a «El Economista», núm. 2.893 (28 d'abril de 1945), p. 531.

el taulell» de mercaderies retingudes per a provocar pugues continuades de preus, eren fonts de beneficis extraordinaris.⁵⁹

Durant tres anys —1943-1944-1945— minvarà lleugerament aquesta eufòria dels negocis fàcils; però aquest canvi d'expectatives no produí efectes a llarg termini; demostrà, això sí, l'extrema gravetat d'uns fets derivats de la collusió entre l'afany de guany immediat i un intervencionisme corrupte i aberrant.

59. «[...] fue el afán excesivo de lucro lo que más había influido en el ánimo del industrial. Los precios en alza derivados de la escasez constituyen la razón más poderosa para el acaparamiento. Lo que hoy vale tanto se espera que mañana valdrá más [...] La coyuntura de estos dos últimos años [1941 i 1942] ha sido extremadamente favorable para muchos de estos industriales. Así se concibe que hayan podido obtener ganancias considerables. Nunca seguramente la industria catalana de tejidos ha conocido una época mejor», «Economía Mundial», núm. 110 (30 de gener de 1943), p. 6.